

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גליון מס' 15 י"ג כסלו תשע"ז, 13 דצמבר 2016

אות השימור 2016 מוזיאון לתרבות האיסלם ועמי המזרח באר שבע

דבר היו"ר

ימי כסלו אלה, עת ממטרים מרווים את הקרקע הצמאה למים, הם גם הימים הסמוכים לחג החנוכה, אחד מהחגים בלוח השנה העברי המסמלים יותר מכל את העיסוק במורשת. אנו ואתם, פעילי המורשת והשימור איננו נזקקים לחגים ומועדים כדי לציין עשייה ופעילות בתחום. פעילותינו היא יומיומית, ארוכת שנים, הדורשת אורך רוח וסבלנות אין קץ, מול אמונה בצדקת הדרך ונחישות לקראת השגת היעדים. דומה כי תכונות אלה איפיינו בין השאר, את משפחת בית חשמונאי והעם היושב בציון אותה עת. לעיתים נדמה כי כאותם חשמונאים שנלחמו מעטים מול רבים, כן גם אנו, נאמני השימור, מצטיירים כמיעוט בעיני מוסדות, רשויות ויזמים. אולם אמונתנו חזקה ואיתנה, דרכנו ברורה ויעידו על כך הישגי השימור במחוז.

חג החנוכה הוא גם חג האורים. כל אחד מאיתנו, נאמני השימור, הוא בבחינת נר קטן ודקיק לכאורה, אך המפיץ אור גדול סביב לחוג הפעילות שלנו, הישוב או המוסד בו אנו פועלים. על מנת שנצא מתחושת ה"מעטים מול רבים" עלינו להתאמץ להרחבת חוג נאמני השימור ופעילי המורשת בדרום הארץ. איננו זקוקים לנס לצורך מימוש חזון זה אלא להביט ימינה ושמאלה ולשאול את מי עוד ראוי וניתן לעניין ולצרף בעשייה.

הבה נפיץ את האור הגדול, נדליק נרות ונצמיח נאמני שימור בישובים נוספים. ניידע בדבר העשייה המרובה בדרום הארץ בתחום המורשת, המפיצה אור יקרות על סביבותינו, אתרינו ומורשתנו.

חג אורים שמח!

תחזקנה ידכם

ד"ר אבי ששון יו"ר ועדת דרום

לציבור הנאמנים שלום

לפני 100 שנה, געש וסער אזור הדרום. ב 1917 החל להיסדק שלטון העותמנים בארץ ישראל. תחילה, עם כיבוש סיני וניסיונות כיבוש עזה שלא צלחו ועד כיבוש באר שבע ב 31 באוקטובר, אשר סללו למעשה את הדרך לכיבוש כל ארץ ישראל. 2017 על כן, תהיה שנת ה- 100 לכיבוש ארץ ישראל וסביר להניח, שתזכורת לאירוע זה נמצא בימי עיון, עצרות וכו'.

גם אנו, יחד עם נאמני העיר באר שבע, רוקמים בימים אלה, שבוע שימור "100 שנה לכיבוש הבריטי", שבמרכזו יום עיון, בו תצוין העיר ההיסטורית או בכינויה האחר "העיר העתיקה באר שבע".

השנה האזרחית עומדת להסתיים, יש העוסקים בסיכומים כספיים, תקציבים וכו' - אך כאן, אנו עם תכניות העבודה הרצות ונרקמות במחוז הדרומי:

שישה שלטי מועצה שחוקים בירוחם הוחלפו בחדשים ומעודכנים; על סוללת רכבת תורכית מניצנה בואכה לעזוז, מוקם בימים אלה מסתור צפרות, המורכב משני קרונות רכבת הניצבים על מסילת רכבת (בגליון הבא תתפרסם כתבה על המסתור); נפגשנו עם אנשי עמותת הגדנ"ע לבדיקת מימוש רעיון הקמת "מוזיאון הנוער והגדנ"ע" בבאר אורה; התחלנו לשקם ולשמר את בית שביתת הנשק, במסגרת תוכנית כללית למתחם הח"ץ השחור, אשר בו ישמש מבנה בית שביתת הנשק מבואה ראשית למתחם; במעמד מ"מ ראש עיריית באר שבע וראשי המועצה לשימור הוענק ביום ה- 31 באוקטובר, אות השימור של המועצה לשימור אתרים, למוזיאון לתרבות האיסלם ועמי המזרח בבאר שבע (מתחם המסגד); סביב מתחם מפעל כיתן דימונה, נרקמת תכנית למאות יחידות דיור ושטחי מסחר, כאשר נסב ויכוח נוקב על סדרי גודל בשימור חלק ניכר מאולמות המפעל, ויכוח שהסתיים בהחלטה לשמר את רוב אולמות המפעל (לטובת מסחר, ציבור וכו'); בקרנו בכנף 4, הוא בסיס חצור, אשר בו מגדל פיקוח מנדטורי לשימור ומבנה קומתיים מנדטורי בעל גג פח מקורי (שימש בזמנו כמפקדת הבסיס הראשונה) גם הוא לשימור; העבודה על שיקום "בית הבוץ" במחנה חברת האשלג סדום בעיצומה; בימים אלה נרקמת תכנית מפורטת חדשה לעיר ההיסטורית בבאר שבע (העתיקה), המועצה לשימור שותפה יחד עם מחלקת השימור בעיריית באר שבע ומתכנני התכנית בגיבוש הרעיונות בנושאי השימור, לא שהנושא קל ופשוט, לכן הוציאה המועצה לשימור מסמך, עמדת המועצה לשימור - "הסביבה ההיסטורית בתוכנית מקומית, המלצות לתכנון ברובע ההיסטורי של באר שבע" ובתקווה שמורשת העיר ההיסטורית באר שבע תונצח לדורות.

עד כאן לקט פאה ושכחה

בברכת חג אורים שמח

יוגב עפר מנהל המחוז

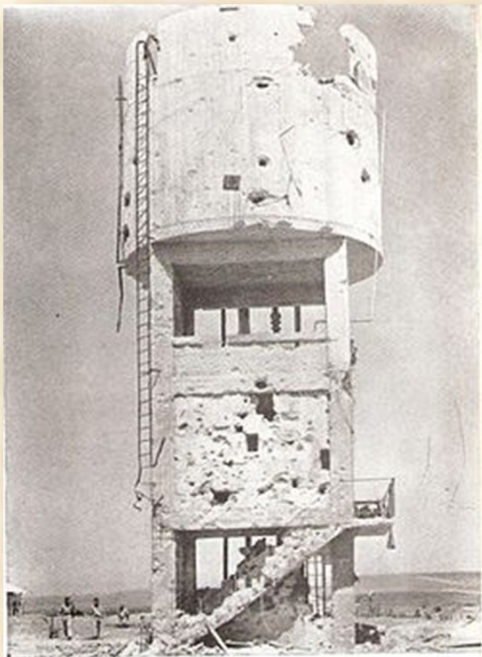
הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז דרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב
עורך מדעי: ד"ר אבי ששון
הגהה: דן גזית
חברי המערכת: ד"ר אבי ששון, גד סובול, דן גזית, עפר יוגב
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
ג'ו אלון קיבוץ להב
טלפון: 08-9913399
ofer@shimur.org.il

תעלומה בעלומים

או: מעשה שתחילתו באבן וסופו במגדל-מים

אחד מימי חודש פברואר בשנת 1945: קבוצת חברים מקבוצת בארות יצחק עוסקת בעבודה חקלאית סמוך לשוב; לפתע נחשפת בשדה אבן גדולה ועליה חרותה כתובת ביוונית. העובדים חשו לקבור מחדש את האבן העתיקה, מחשש שמא יוודע דבר המציאה למחלקת העתיקות של ממשלת המנדט והיא תשתמש בזכותה ותשים את ידה לא על המציאה בלבד – אלא גם על חלקת הקרקע שבה נמצאה (כפי שנהגה לעתים). בעוד ההכנות להטמנת האבן נערכות, הזדרז שמואל לוי – אחד מחברי הקבוצה – והעתיק בחטף את הכתובת היוונית; בזכותו התברר שזהו ציון לקברו של ראש מנזר נוצרי שנפטר ב-24 לפברואר, שנת 504. וזו לשון הכתובת: 'קברו של – אֶשְׁרִיָּהוּ, אֲשֶׁרִיָּהוּ וְאֲשֶׁרִיָּהוּ – אֶלְכַסְנָדְרוֹס הַפְּרַסְבִּיטְרוֹס וְהָאֲרִכִּימֶנְדְּרִיטִיס. נִפְטָר ב-29 לִפְרִיטִיוֹס שֶׁל שָׁנָה 565 שֶׁל הָאֵינְדִיקְטִיוֹס 13'. הכתובת כוללת את התארים הכנסייתיים של אלכסנדרוס ואת תאריך פטירתו לפי שיטת התיארוך של פרובינציה פלסטינה תְּרַצִּיָּה (=דרומית מקו חאן-יונס – באר שבע).

ראש-מנזר שצץ בלב שדה של בארות יצחק לא הפתיע את החוקרים: מאז שהנזיר החשוב הילריון חזר בראשית המאה הרביעית לספירה לכפר מולדתו טוֹטָה (או טוֹבְתָה) שבעיבורי עזה והחל בפעילותו – כל צפון הנגב הלך והתמלא במנזרים נוצריים וצפיפותם ניכרת ככל שמתקרבים לעיר עזה. מסתבר שמנזרו של אלכסנדרוס שכן בקרבת אחד מהאתרים הגדולים, בני התקופה, שאפפו את בארות יצחק: מְנִסְרָה (דרומית למעבר קרני), ח'רְבַת אל-בִּיר (צפונית למאגר נחל עוז), פוֹפְיָה (כפר עזה), תל שיחן (צפונית לכפר מימון) ואולי עוד. תופעה זאת מצביעה על הזרמת הכספים האדירה לאזור באמצעות הכנסייה הנוצרית ומדגישה את כוונתה של האימפריה לִפְתֹּחַ ולקדם אותו כדי למשוך אליו אוכלוסיה.

מגדל המים המנוקב אחר הקרב

קבוצת בארות יצחק ("הפועל המזרחי") עלתה על הקרקע ב-26 בינואר 1943 והיתה הישוב העברי הראשון במבואות מערב הנגב – דרומית-מערבית לרוחמה. הקבוצה נקראה על-שם הרב יצחק ניסנבוים, מראשי הציונות הדתית בפולין, שנספה בשואה. "בארות יצחק" מנציחה הן את זכר הרב והן את יצחק אבינו, שחפר בארות בנחל גרר הסמוך (בראשית, כ"ו).

עם פלישת המצרים אל הנגב בחודש מאי 1948, הם התבצרו בקרבת בארות יצחק (שמנתה כ-70 לוחמים) ותפסו את מנחת המטוסים המנדטורי הסמוך שממזרח לעיר עזה. הישוב הורעש בתותחים והופצץ מהאוויר, מגדל המים נפגע, עמדות הוצפו וכלי-נשק יצאו משימוש. בשלב מסוים חדרו מכיוון צפון כוחות מצריים אל שורת מבנים קיצונית וקומץ המגינים הכשירים נסוג אל קו-הגנה פנימי בניסיון אחרון להחזיק מעמד. בראשית ההתקפה על בארות יצחק, יצאה לעזרתם מקיבוץ דורות יחידה שגררה את שני תותחי-השדה הקלים ("נפוליונצ'יקים") היחידים שהיו אז בנגב. בדרכם התחמקו פעמים אחדות מתקיפות מטוסים מצריים עד שחנו מאחורי רכס סעד. הפגז הראשון שנורה היה מיועד לטיווח: רצה הגורל והוא פגע בדיוק בחבורת הפיקוד המצרית ופיצוצו הבריח אותה חזרה לעזה ובזה הסתיימה המלחמה על בארות יצחק.

לאחר סיום מלחמת העצמאות, עברו אנשי בארות יצחק צפונה, סמוך לנתב"ג, ובנו את ישובם מחדש. מהאתר המקורי נותר על עומדו מגדל המים הצופה על-פני סביבותיו. בשנת 1966 עלתה על אדמות בארות יצחק קבוצת עלומים ("הקיבוץ הדתי") המטפחת את זיכרון האתר ההיסטורי של בארות יצחק – הן בטיפוח מגדל המים וסביבתו והן בהקמת מרכז-מורשת לזכרו.

ומהיכן צץ השם "עלומים"? ביום 7 בפברואר 1947 עלו על הקרקע שלושה ישובים בנגב: מבטחים (היום מושב משגשג), שורשים (שהפך לקיבוץ צאלים) ועלומים. עלומים ("בני עקיבא") עלו למחנה (שהוקם כבר קודם לכן על-ידי קבוצה אחרת) שמיקומו היה כ-13 ק"מ דרומית-מערבית לבאר שבע (בשולי רמת חובב). לאחר חודשים אחדים הם עקרו משם ויסדו את קיבוץ סעד - ולקיבוץ סעד היו מעורבות עמוקה וליווי צמוד בהקמת עלומים החדשה...

ומה עם האבן ? ובכן, לא הצלחתי עד היום לברר אם היא שוכנת באוצרות המדינה, או בגינתו הפרטית של אספן/גנב עתיקות, או בכלל עדיין טמונה למרגלות מגדל המים ומחכה לגואל...

דן גזית - קיבוץ גבולות

מרכז המבקרים בארות בנגב - קיבוץ עלומים

מודדי-הקרקות הראשונים וזמן ליפשיץ 1900-1950

מפת ז'קוטן מצבא נפוליאון (1799), והמפות הטופוגרפיות של הקרן הבריטית לחקירת א"י (PEF) במחצית השנייה של המאה ה-19, היו המפות הטופוגרפיות המודרניות הראשונות של ארץ ישראל.

מפה טופוגרפית נוספת היתה של ההולנדי ון דה-ולדה, של השטח מטריפולי בלבנון ועד דרום ים-המלח (1858). מפה זו ונוספות נוצרו עקב "חוק הקרקעות" העות'מני משנת 1858. תיקון לחוק בשנת 1876 וחוקי 1912-3. השלטון העות'מני רצה להשיג שליטה משפטית יותר טובה על הקרקעות, ניצול הקרקעות טוב יותר ובעיקר מיסים גבוהים יותר.

עיקר מודדי הקרקעות בא"י היו יהודים וגרמנים-טמפלרים.

עם הקמת המושבות (החל משנת 1882) היו מספר מודדי-קרקעות יהודים: יצחק גולדהר בגליל (מחבר הספר: "אדמת קודש"). מאכס שפירא בחדרה. מרדכי לובמן- "מודד המושבות" מרשל"צ, שמדד את זכרון-יעקב, ראש-פינה, יסוד-המעלה, באר-טובה, גדרה, פתח-תקוה, רחובות ועוד. חיים משה סלור בפ"ת, חדרה, רחובות, נס-ציונה, עקרון, בגליל העליון והתחתון.

יוסף טריידל פעל רבות בתחום המדידה בגליל החל מ 1899 והיה גם קבלן ביצוע [סגירה, חדרה- תוכניות לניקוז הביצות, "מפת הנחלות", סקר הידרולוגי למפעלי השקיה בעמק הירדן והחולה, חוות-כנרת, הקואופרציה והמושבה במרחביה, חוות-מגדל ופורה, חצר דגניה, אחוזת-בית ת"א, הדר-כרמל חיפה, הטכניון ובי"ס הריאלי בחיפה. במלחמת העולם הראשונה התגייס לצבא הגרמני בא"י וסיני. עסק בבניית מאגרי-מים וכבישים. הקים עם אחיו את "בית-טריידל" בכנרת (על שפת ים כנרת, ארמון רב תפארת...")

מלחמת העולם הראשונה 1914-8 אילצה את הבריטים והגרמנים/תורכים ליצור מפות-שטח חדשות,

המבוססות על המפות

המוקדמות ועל אלו

שנוצרו תוך כדי

המלחמה.

מפת אל פלוג'ה

בשנת 1920 לאחר המלחמה, בעת השלטון הצבאי הבריטי, הוקמה מחלקת מדידות ע"י הבריטים. בהתחלה הם הסתמכו על מפות של המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית (ולא רצו להחזיר אותן). "ועד הצירים" (משלחת נציגים יהודים מהעולם בראשות חיים ויצמן בשנים 1918-21) לחצה על הבריטים לפתוח קורס למודדי קרקעות יהודים.

הקורס נפתח השנת 1920 בירושלים בניהולו של אפרים קראוזה. אחד התומכים הנלהבים היה מיינרצהאגן (קצין המודיעין ש"איבד" את המפות בקרב עזה השלישי). הוא כתב מכתבים ודחף לקיים את הקורס, שהיה מפתח למהלך מכירת הקרקעות ליהודים. התלהבותו היתה לצנינים לאלנבי והפיקוד הבריטי והוא פוטר.

סלילת כביש הרעב 1946

רשת המדידה הבריטית הראשונה של ישראל נמדדה בשנת 2-1921. נקודת המוצא היתה גבעת עלי-מונטר ליד עזה. המדידה במפות התבססה על נקודות טריאנגולציה (נ. טריג') נקודה שהגובה שלה מעל פני הים מוחלט. נקודת מוצא למדידה m1 היתה ליד מושב פטיש (אך נעלמה). נקודת טריג m2 נמצאת ליד קבוץ אורים. נק' טריג - m3 נמצאת סמוך למ.א. מרחבים (1 ק"מ מערבית) ו"עליה נגב", על כביש מס' 241, המכונה "כביש הרעב". נק' טריג - m4 נמצאת ליד חניון יעקב הררי.

זלמן ליפשיץ נולד ברוסיה הלבנה, רכש השכלה כמהנדס חקלאי באוניברסיטה במוסקווה. בשנת 1924 עלה לארץ מטעמים ציוניים, היה מהנדס ומודד במקצועו. שימש לאחר כמה שנים כמהנדס ראשי של חברת הכשרת היישוב, פעל רבות בשנות ה-30 וה-40 של המאה ה-20 בהכנת מפות ארץ-ישראל, שהתבססו על מחקר שערך בקרקעות הנגב.

בשנת 1932 הוציאה לאור חברת "הכשרת היישוב" מפות טופוקדסטיות (טופוגרפי-קנה-מידה קטן, קדסטרי - קנה-מידה גדול) בקני"מ 1:40,000. המפות נערכו ע"י יהושע חנקין וזלמן ליפשיץ. כמו-כן סומנו במפות האדמות שהיו בבעלות יהודים לפי שיוכן: לקק"ל, פיק"א, הכשרת היישוב וקניין פרטי. בשנת 1935 סייע רבות ליהושע חנקין לרכוש את אדמת ביר-עסלוג' (תל-צופים/רביבים), 35,000 דונם. ליפשיץ שיתף פעולה עם יוסף וןץ מנהל מחלקת הקרקעות בקק"ל, בבדיקת וקניית קרקעות בכל רחבי הארץ [הרצליה, החולה/מי-מרום, קרית-ענבים, אבן-יהודה, נתניה, עמק-חפר, כפר-צור, ביר-עסלוג' (רביבים), בית-אשל, הרי חברון, אזור רמאללה]. השתתף בועדה של הקק"ל ל"בדיקת קרקעות ההר".

ביוזמתו, הוכנה בסוף שנת 1940 מפה מפורטת, אשר עליה סומנו בצבעים אפשרויות הפיתוח הקרקעי של מרבית כפרי הערבים בארץ. המפה הוכנה כאמצעי עזר להתגוננות של הסוכנות היהודית נגד ההגבלות על רכישת קרקעות נוספות. היא הכילה הצעות לפיתוח חקלאי, הראתה את השטחים הקרקעיים הרבים שיתפנו בעקבות הפיתוח ויועמדו לרשות ההתיישבות היהודית. הנתונים שנאספו הראו שבנפת באר-שבע יש כ-4 מיליון דונם בלתי מעובדים ובנפת עזה כשלושת רבעי מיליון דונם בלתי מעובדים. הנתונים שנאספו לאורך השנים שימשו כלי חשוב בידי התנועה הציונית במאבק על הכללת הנגב בתחומי המדינה העברית ובטיעונים כי יכולת הקליטה של ארץ-ישראל גדולה משמעותית מטיעוני הממשלה הבריטית.

3M נקודת טריאנגולציה הסמוכה למ.א. מרחבים

בדצמבר 1942 השתתף ליפשיץ בסיור שאורגן ע"י יוסף ויץ מקק"ל, לבחינת הקרקעות באזור הערבה, שבו השתתפו 12 איש, ובין היתר: אברהם גרנות- מנהל הקק"ל, ד"ר מיכאל זהרי- הבוטנאי ושמחה בלאס- מהנדס-מים (שבזכותו הוקם קו המים בנגב, המוביל הארצי, פיתוח הטפטפות ועוד). בשנת 1943 השתתף בסיורים נוספים מטעם הקק"ל בנגב המערבי.

היה יועצו של דוד בן-גוריון ושל משה שרת במשרד החוץ לנושאי קרקעות וגבולות, חבר במשלחת הישראלית לדיונים על חלוקת הארץ והקמת מדינת ישראל באו"ם בשנת 1947. בנוסף היה יו"ר ועדת השמות הממשלתית, אשר קבעה שמות ליישובים יהודיים בישראל. היה חבר במשלחת ישראל לוועידת לוזאן (1949), ויועץ למשלחת הישראלית בשיחות שביתת הנשק שנערכו ברודוס (1949).

בסוף שנת 1949 יסד ליפשיץ את המכון לפוטוגרמטריה (מיפוי בעזרת צילומי-אוויר), והחל למפות את מדינת-ישראל. דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, הציע לו להקים את המכון כיוזמה פרטית, ולשמור לממשלת ישראל את האופציה לקנות מידי המכון. המכון לפוטוגרמטריה נפתח בבניין מנזר רטיסבון בירושלים. ליפשיץ רכש בשווייץ מכשירים חדישים עבור המכון והביא לארץ מומחים להכשרת עובדיו.

זלמן ליפשיץ עבר את שם משפחתו ל-**ליף**. בגיל 50 מת בחטף.

לאחר מותו המשיך את עבודתו בנו- נמרוד.

בשנת 1952 הקימה מחלקת המדידות את מדור הפוטוגרמטריה ורכשה מנמרוד ליפשיץ מכשירים רבים.

נכדו של זלמן הוא פרופסור **ינעם ליף** - מלחין ונשיא האקדמיה למוסיקה ולמחול בירושלים.

נינתו היא **דפני ליף** - פעילה חברתית מימי מחאת האוהלים של קיץ 2011.

יובל נבו - עין צורים

הקרן לחקר ארץ ישראל (Palestine Exploration Fund - PEF)

החל מראשית המאה ה-19 נשמעו באנגליה קולות הקוראים להקמת ארגון מוסדר שיעסוק בחקר ארץ הקודש. נסיון ראשון להיענות לקריאות אלה נעשה בשנת 1804, עם הקמת ארגון בשם "החברה לחקר ארץ-ישראל, הארגון עסק מעט בהוצאות מחודשות של ספרי מסעות שנכתבו על ידי נוסעים קודם להקמת החברה, אולם מסע החקר היחיד שיצא מטעם החברה נכשל, כאשר החוקרים, ששמעו על הסכנות האורבות בארץ ישראל העות'ומאנית לנתינים זרים, הפנו עורף בעודם במלטה וחזרו לארץ מוצאם מבלי שכף רגלם דרכה בארץ ישראל.

ב-12 במאי 1865, הוחלט להקים את הקרן לחקר ארץ ישראל והוכרזו מטרות הקרן: חקירת ארץ-ישראל.

מבחינה היסטורית, ארכיאולוגית, אנתרופולוגית, טופוגרפית, גיאולוגית וכן מבחינת מדעי הטבע - החי, הצומח והמטאורולוגיה של ארץ-ישראל.

מיד עם הקמתה, פרשה המלכה ויקטוריה את חסותה על הקרן והארגון זכה לפופולריות רבה, אשר נבעה בין השאר מהחלטת המייסדים, כי עליהם להיות רבים מביניהם אישי כנסייה, פעולות הקרן לא יישאו אופי דתי או פוליטי. אחד מהתומכים שגויסו בזכות מדיניות זו, היה משה מונטיפיורי.

אם כי הקרן ושלחיה השתדלו לדבוק במדיניות זו, אין להתכחש לעובדה שמעשי הקרן הושפעו פעמים רבות מרגשות דתיים. כך, בירושלים, ההתעניינות במבני הר הבית המוסלמים נעשתה כבדרך-אגב לחיפוש שרידי בית המקדש, ואין זה מקרה שהתערוכה בלונדון נשאה את השם "עולם התנ"ך" ולא שם כגון "פלשתינה לדורותיה."

כך שלטו כאן הבריטים

(לזכרן של 10 "תחנות משטרה" מתקופת המנדט בנגב)

עם תום המלחמה העולמית הראשונה וסילוק האימפריה העות'מאנית מארץ ישראל, נולד באדמיניסטרציה הבריטית הצורך בפיקוח ובשליטה על מרחבי הנגב; לשם כך, נשלח לנגב יחיל הגמלים המצרי בפיקודו של הגנרל הבריטי פיק (F. G. Peake), ובמקביל הוגדלו סמכויותיהם של השייחים בשבטים הבדוים והודקו קשריהם עם השלטונות הבריטיים. פרשים בדוים (על סוסים וגמלים) מגויסים רשמית ומתוגמלים היטב. כוח זה לא היה יעיל במיוחד, אפילו להפגנת נוכחות. מאחר ובמרחבי הנגב קשה היה לסמוך בימים ההם על תקשורת האלחוט, הוחלט להקים מערך נקודות שיטור קבועות בנקודות-מעבר איסטרטגיות; וכך, במהלך שנות ה-20, הוקמו בצפון-מערב הנגב 4 'משטרות-מדבר': עימארה (היום אורים) על דרך באר שבע - חאן יונס, ואדי בהא (היום נתיבות) על דרך באר שבע - עזה, ביר זבאלה (היום שובל) על דרך באר שבע - פלוגיה וג'מאמה (היום רוחמה) על דרך חברון - עזה. בכל נקודת-משמר כזאת שירתה מחלקת רוכבים בדוים בפיקודו של סמל בריטי (והיה ביניהם אפילו גם שוטר יהודי אחד שפרסם את זיכרונותיו והרפתקאותיו בספר). בעקבות האינטרסים הבריטיים בצפון-מזרח הנגב (חיפושי מחצבים ונפט, מסים על שיירות מובילי מלח) הוקמו בשלהי שנות ה-20 משטרות תל אל מילח (תל מלחתה, משטרה שעקרה יותר מאוחר לראס זויערה = ראש זוהר) ופוכרנוב (ממשית). למטרת פיקוח על דרכי הערבה, הוקמו בהמשך משטרות עין חוס'ב (עין חצבה), עין אל ע'אמר (נחל עומר), עין ע'דאן (יטבתה) ואם רשרש (אילת).

באמצע שנות ה-30

נסתיים מבצע ממשלתי

אדיר של שיפוץ למעלה

מחמישים בארות

מרכזיות בצפון הנגב,

הקמת מרכזי-הדרכה

להסבת בדוים לעבודה

חקלאית ובמקביל גם

הושלמה התקנת תקשורת

האלחוט בכל התחנות. עם

הקמת המשטרה האחרונה

בתלס'ה (חלוצה) בסוף

העשור, הושלמה פריסת

השליטה הבריטית בכל

נחלות המטות של הבדוים

עם פיקוח הדוק על

מקורות המים והדרכים.

פיקוח זה גם אִפשר את

הפעלתו של החוק שאסר

נשיאת נשק חם מצפון לקו

ניצנה - ראש זוהר.

משטרת ביר זבאלה (שובל)

ניתן להציע כי המבנה השלם והנגיש לעילא של **משטרת שובל**, הצמוד לכביש 264, לרהט ולשובל, יכול לשמש כמוזיאון לתולדות היחסים ההיסטוריים בין אוכלוסייתו הנוודית-למחצה של הנגב בכל התקופות לבין מערכות השלטון המרכזי (ואולי גם לבין הישוב העברי המתחדש) (*).

המבצע גם ידרוש תיעוד מִצָּבִי של כל השרידים הרלוונטיים שנותרו במערכת המשטרות בנגב ומסע ארכיוני בעקבות המתכננים והבונים לדורותיהם (שיכלול גם את השיקולים לתכנון משטרות ה"מיקי-מאוז" - בעל שני המגדלים העגולים בפניות - כמו משטרת שובל). כמו כן, יש לתעד את השימושים השונים שנעשו במבנה מאז שחדל להיות משטרה (בראשית ימי מדינת ישראל התקיימו בו דיוני בית הדין השבטי הבדוי) ואולי גם של המבנים האחרים (משטרת כורנוב=ממשית שימשה כמרכז לוגיסטי וכמחסן בעת החפירות הארכיאולוגיות של האתר ואחר-כך הוקמה בה מסעדה).

חורבות משטרת חלס'ה (חלוצה)

מבנה משטרת חלס'ה (חלוצה), שהיה פעיל בין השנים 1939-1945 (בין "המרד הערבי" – מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט לבין השלטת הפיקוח על הוראות "הספר הלבן"), זקוק בדחיפות לטיפול של שימור וכמובן שילוט מתאים; הוא בנוי מבנייה "יבשה" של אבנים מסותתות שנלקחו מחורבות חלוצה ודבוקות זו לזו בטיט-בוץ וניצב – כמעט שלם לחלוטין מלבד הגג - בין האתר העתיק לבין כביש צאלים-רביבים. המבנה

מורכב משני חדרים ושרידי אורווה הצמודה אליהם מדרום-מזרח. מטבע הדברים, המבנה חשוף לפגעי טבע ואדם ויש להזדרז ולשקמו כל עוד ניתן הדבר.

מבנה משטרת חלוצה ניצב בסמוך לדרך הראשית המובילה לאתר ההיסטורי החשוב הזה, שקטעים אחדים ממנו נחפרו בעבר ובשנים האחרונות חוזרות אליו משלחות מהארץ ומחו"ל כדי להמשיך לחקור ולתעד אותו; אני מציע להפוך את מבנה המשטרה המנדטורית המשוקם ל"שער הכניסה" לאתר (מוזיאון-זוטא, חזיון אור-קולי, דוכן-קבלה למבקרים וכדומה). מבנה המשטרה מצוי כ-300 מטרים מהכביש, מצינור-מים ומקו חשמל.

יש להזכיר כי אתר חלוצה כולו הינו באחריות רשות הטבע והגנים.

דן גזית קיבוץ גבולות

- (*) תיק אדריכלי של משטרת שובל בוצע בעבר בידי הצוות של האדריכל תומר גולדשטיין.
- עיקרי הרשימה מתבססים על תחקיר אקדמי של קובי כהן-הטב, האוניברסיטה העברית, 1993 ועל יומנו של ד' טפרסון המח"לניק.
- בעת הפינוי הבריטי ב-1948, נמסרו המשטרות לכוחות הערבים ואת רובן נאלץ צה"ל לכבוש.

יצחק פונדק מקים עיר בנגב

ביום 3.6.1962 התמנה יצחק פונדק לתפקיד המנהל של חבל ערד. בתפקידו זה הקים את העיר ערד, סלל את הכביש לים המלח ותכנן להגשים חזון רחב הקף במקום בו בקושי צומח עשב. כיום, בשנת חייו ה-102 וצלול כבדולח, פונדק מספר על חלום ערד ושברו.

שר השיכון גיורא יוספטל היה מודאג מן העובדה שבין באר שבע וים המלח אין שום התיישבות משמעותית. משרדו של יוספטל היה עד לאחרונה אגף במשרד העבודה שעם כניסת הממשלה החדשה לעבודתה קיבל את השר יגאל אלון. את התפקיד להקמת ערד הטיל יוספטל על לובה אליאב, האיש שהקים את חבל לכיש וקריית גת והיו לו קבלות על עשייה רבה בעברו.

אליאב היה מאוד עצמאי בהתנהלותו ופיתוח שטחי פוספטים באזור אורון גרם למהומה פוליטית בעקבותיה אליאב הגיש את התפטרותו. יגאל אלון פנה אל פונדק והציע לו את תפקידו של אליאב. כאן התעוררה החברות ופונדק לא הסכים לקבל את התפקיד לפני שברר אישית עם אליאב שאכן התפטר. לצורך התפקיד פונדק נפרד מתפקידו הקודם כסמנכ"ל משרד העבודה. אלון ויוספטל ברכו את פונדק ונתנו לו את ברכת הדרך. לובה אליאב היה מופתע מכך שנמצא לו מחליף והיה משוכנע כי בלעדיו התכנית תיפול. התקשורת צידדה באליאב וליגלה על הקולונל שנמצא במקומו. ליקולונל' פונדק היה תואר אקדמי בארגון ומנהל. לאליאב לא היה כל תואר כזה.

בערד פונדק למד כי צוות ההקמה מגיע למקום בימי ראשון בצהריים ומסתלק לתל אביב בימי חמישי אחרי הצהריים. כך לא מקימים עיר, קבע פונדק והוציא הנחייה מפורשת כי על כולם לעבור להתגורר בערד. למרות ההתקוממות כולם ביצעו את ההוראה. בין אנשי הצוות שהגיעו עם לובה אליאב היה גם אברהם שוחט, מהנדס צעיר שהתחתן עם תמה, בתו של לוי אשכול. לימים – ראש העיר ושר האוצר.

בערד היתה בעיית מים ובעיית תעסוקה. לכן פונדק קבע כי האיכלוס הראשוני יהיה באזרחים ותיקים ולא עולים חדשים. רצוי כלאה שיימצאו עם תעסוקה באזור, כמובן. קיבוצניקים ואנשי מושבים שמעו על העיר הצומחת ולאחר שנת

המתנה, כמקובל

בתקנוני עזיבה אז,

מצאו את עצמם מגיעים

לעיר הצעירה שהחלה

לגדול. במקום לבנות

בתים על חשבון

המדינה, פונדק קיבל

אישור לחלק מגרשים

בעלות מינימאלית

לבנייה עצמית [ראו

מודעה] וכך נבנו 170

הוילות הראשונות

במסגרת "בנה ביתך"

במדינת ישראל, כל

אחת על מגרש בן 400

ממ"ר.

ממוזיאון לתולדות ערד

מכיוון שפונדק למד כי
האוויר בערד מתאים
במיוחד לחולי קצרת, הוא
יצר קשר עם קופת חולים
ויזמים שונים כדי להקים
בית חולים לחולים שיוכלו
לבוא לערד ולהחלים
במקום. גופים מארצות
הברית שקלו להקים
במקום בית אבות
לגימלאים בו יקבלו גם
סיוע רפואי וכן ייבנו 15 בתי
מלון מהם יוכלו נופשים
לרדת אל ים המלח עם
רכבל מיוחד. חזון לחוד
ומציאות לחוד.

ממוזיאון לתולדות ערד

הסתבר כי הצוות של פונדק
פעל בקרב התושבים נגד
המנהל. לאורך תקופה הם
דרשו שתתקיימנה בחירות

לראשות העיר וכשבועיר כבר היו כ-500 משפחות זה התרחש. 75 אחוזים מתושבי העיר הצביעו בעד פונדק. אבל כאשר לוי אשכול הגיע לעיר כדי לבקר אצל בתו וחתנו – הזוג שוחט, את פונדק אפילו לא הציגו בפני ראש הממשלה. בתקופת כהונתו פונדק וצוותו הספיקו להתקין כשמונים חוקי עזר עירוניים. ביניהם התקנה שאין קוראים שם רחוב על שם אדם פרטי. כלל שנשמר עד עצם היום הזה.

יום אחד הגיע לביקור הערד השר יגאל אלון. הוא הציע לפונדק לעזוב את ערד כי העיר לא תתפתח כל עוד פונדק נמצא שם. אלון זכר לפונדק את ביקורתו הנוקבת בקרב על עיראק אל מנשייה בו נפלו 87 חללים מן "הפלוגה הדתית" בחנוכה תש"ט, על שמם נקראת כיכר פ"ז בלב קריית גת. פונדק הבטיח שמכתב ההתפטרותו יהיה מוכן תוך 24 שעות.

האלוף יוסף אבידר שמע על ההתפטרות. האיש ישב בצמרת מפא"י ומייד ירד אל פונדק בערד. האיש ביקש מפונדק להשאר, לאחר התייעצויות במפלגה, והבטיח לו שהוא ייבחר לראשות העיר שלוש קדנציות נוספות. פונדק דחה את ההצעה בשאט נפש והוסיף כי אם אבידר יספר על הדחייה – הוא יספר את הסיפור שלו....

זהו סיפור של חמש שנות שרות ציבורי בערד. כאשר ערד חגגה עשרים שנה להיוולדה, גם פונדק הוזמן. בסרט שהופק והוקרן בערב החגיגי הוצג בו ראש העיר הראשון – לובה אליאב. את יצחק פונדק לא הזכירו אף לא במילה אחת. אין פלא שחלומותיו ותכניותיו לא הגיעו למימוש. במקום שהפוליטיקה מנצחת – לא צומח עשב....

יובל נבו - עין צורים

כיצד הפסידה הקק"ל פטנט השווה מיליונים

פרשת גידול האגבות בנגב וכישלונה

גם היום, בעת טיולנו באזור גילת – אופקים או ביער בארי, או ליד תל ערד אפשר לראות על הגבעות החשופות או בשולי שדות מעובדים צמח ירוק, בשרני, עם תפרחת גבוהה הנראה לקוח מיבשות אחרת, מרכז אמריקה או אפריקה.

ואכן, לא טעיתם. אלו הם שרידים ממטעי האגבות שגודלו כניסיון חקלאי בנגב כבר עם עליית שלושת המצפים (1943) ושניטעו על שטחים רחבים החל משנת 1951. בסיפור הזה מעורבת הקק"ל ובמיוחד יוסף וייץ, ראש מחלקת הקרקעות וחבר הדירקטוריון שהתעקש להביא לנגב צמח שיאגד בתוכו שלוש תכונות חשובות – לא צורך (כמעט) מים; אינו דורש טיפול מסובך במשך 4 שנות גידול עד להפקת תוצרת ממנו; וצמח היכול לשמש תעשייה שתקום בנגב ותספק עבודה למצפים ול-11 הנקודות ואחר קום המדינה לעולים החדשים שפוזרו בערי הפיתוח. זאת ועוד, צבעו הירוק עז, צורתו הבשרנית וגובהו הפיזי העניקו לשדות בהם גדל, תחושה של איזור פורה, ירוק ומניב.

על הצמח

צמח האגבה כולל 275 מינים (יש אומרים כ-300) שמוצאם ממכסיקו ומאמריקה התיכונה. הצמחים בעלי עלים בשרניים ודוקרניים והפרי – הלפט בעל זרעים רבים. ההאבקה נעשית בסיוע הציפורים ולאחר הפריחה, העלים נובלים והשורש מצמיח צמח חדש על ידי רבייה וגטטיבית. צמח האגבה הובא לארצות אגן ים התיכון במאה ה-16 והסתגל במהרה לאזור. מהמין הנקרא "אגבה אמריקנית" נהגו ילידי מכסיקו להכין את המשקה הלאומי "פולקה" ו"מאגבת הסיסל", שסיבי עליה חזקים למדי, הפיקו סיבים שנקראו סיסל. העלים לאחר יבוש, נוקו והפיקו מהם חבלים ומברשות. כיום עיקר הגידול מתרכז בהודו, אינדונזיה ובאפריקה שמדרום לסהרה.

ניסיונות ראשונים

ניסיונות גידול האגבה בנגב אותם יזם יוסף וייץ בשנת 1943, החלו עוד במצפים, בגבולות ובבית אשל. וייץ קיבל הבטחה ממשלתה ביריחו ל-150 שתילים והנחה את האגרונים זאב מייטס לנטוע בכל מצפה 50 שתילים. במיוחד ביקש וייץ לבחון קליטתם בבית אשל, שם כמות המשקעים שמעל 200 מ"מ אמורה להספיק. שתילים נוספים הובאו ממשלת עין-חרוד ומשתלת פיק"א בכברה. במהלך שנת 1944–1947 נערכו ניסיונות בקליטת האגבה בקרקעות הנגב. הכוונה הייתה ליצר סיבים שיופקו מהצמח, מהם יטוו חוטים זולים לתפירת שקי יוטה ולקשירת חבילות חציר שעד אז יובאו בכסף זר מחו"ל. בשנת 1947 נערך ניסוי פרימיטיבי ראשון להפקת סיבים מעלי האגבה והוא נסתיים בהצלחה. התקבלו סיבים חזקים, ארוכים ומתאימים בהחלט למטרות שהוצבו בפניהם. הקרבות שפרצו לאחר הכרזת החלוקה באו"ם ומלחמת העצמאות הפסיקו לזמן מה את המשך הניסיונות.

תפרחת צמת האגבה

הגדלת המטעים – לאחר מלחמת העצמאות

בספטמבר 1949 נמשכו הניסיונות להביא שתילי אגבות מטנגניקה. ביוני 1951 הובאו באנייה 40,000 שתילים תוך הבטחה שניתנה לבריטניה ולחברה המסחרית המקומית כי השתילים יינטעו רק לאורך גדר הביטחון שנמתחה לאורך הגבולות החדשים עם ירדן ומצרים. השתילים הגיעו במסווה של מטען ספרי תורה ותשמישי קדושה של עולי תימן. הקק"ל, ללא ידיעת הממשלה, החליטה להעביר את הנטיעה למשתלת גילת. השתילים ניטעו על חלקה של 300 דונם בסמוך למשתלה ומטע אחר, ניטע בסמוך לקיבוץ נירים במגמה לגדל את האגבה ללא מים. הניסיון עלה יפה והאגבה נקלטה גם בנגב המערבי. בלא לשים לב, פרסמה הקק"ל בעיתונות את המבצע, דבר שגרם למשבר דיפלומטי קטן וקניה ספגה (בשל ההיתר שנתנה לקק"ל) הערה מבריטניה על חריגה בנוהל יצוא שתילי האגבות. כמה חודשים לאחר מכן נערכה שתילה על מאות דונמים סביב משתלת גילת. בשנת 1952 ערך וייץ סיור לארגנטינה, אורגוואי וברזיל מטעם הקק"ל והוא ניצל הזדמנות זו ללמוד

שרידי מטע אגבות באזור גילת

על דרכי גידול האגבה ותפוקותיה. ובעקבות הביקור הגיעו ארצה מברזיל כמיליון שתילים במסווה של "רהיטי עולים". תוך כדי השתילה התנהל ויכוח בין האגרונום מייטוס לויץ – מייטס ביקש לשתול את האגבות בין שורות הפרדסים בשרון. וייץ התנגד ולא ראה בכך "אקלוס". מול הצעת מייטס, בחן וייץ אפשרות של גידול ירקות בין שורות האגבות. בסופו של דבר, אף אחד מרעיונות אלה לא יושם בשל קשיים תקציביים וטכניים. עם זאת, מייטס שהיה נלהב כולו לרעיון, כתב על כך לעיתונות המקצועית והכריז: "הסיזל (האגבות) יהיה לנגב מה שההדרים היו לשרון".

גידול אגבות ללא מים

מלבד הקשיים בגידול הציקה לכולם השאלה החשובה – האם ניתן לגדל את האגבות ללא תוספת מים, כלומר על מי המשקעים בלבד. יתר על כן, האם האגבה תצמח להיות גידול מסחרי-רווחי גם בתנאים של חוסר מים. בחורף 1953 הוחל בהכנת חלקה של 6 דונם במשתלת גילת (משתלי ברזיל) בה ישתלו אגבות בגובה של 35 ס"מ לשתיל. ששת הדונמים חלקו לריבועים בהן הונהג משטר השקיה שונה כולל חלקת ביקורת. הוכח כי מנת מים של 100 מטרים מעוקבים לעונה הוא "קו הרנטביליות". פחות מכך, אין לאגבה אפשרות לפתח עלי סיבים תקינים. עוד נבדק האם הצמח מסוגל, לספק בימי חייו את מספר העלים המינימאלי לרווחיות (3000) וזאת ללא השקיה. וייץ סיכם את תוצאות הניסוי באופטימיות בהנחה שבאזור גילת כמות המשקעים השנתית הממוצעת היא 170 מ"מ לעונה אבל לא ברור היה מה יהיה כוחה של האגבה אם תגודל דרומה מנירים ומריבים. עתה עמדה בפני הקק"ל שאלה עקרונית – על מי יוטל התפקיד להפוך את האגבה לגידול תעשייתי-מסחרי? הקק"ל סברה שתפקידה הסתיים בהבאת הצמח, הניסיונות בו ואקלומו. מכאן והלאה על הממשלה, קרי משרד החקלאות ומשרד המסחר והתעשייה לחפש משקיעים ולבנות בית חרושת להפקת הסיבים באזור.

הקמת המפעל וחיפוש תעשיינים (קק"ל גילת כיום)

בקיץ 1953 החל המסע לחיפוש בעלי הון, תעשיינים ומומחי גידול לאגבות. המסע החל לאחר פגישה אותה יזם וייץ בגילת, בה השתתפו שר האוצר וראש המחלקה להתיישבות לוי אשכול, שר החקלאות פרץ לביא, ופינחס ספיר מנהל משרד המסחר והתעשייה (שנעדר אך היה מדווח לגבי הצעדים שננקטו). בתום הפגישה הוחלט כי -

א. יש לגשת לנטיעה מיידית של יחידה תעשייתית בת 10,000 דונם.

ב. הקק"ל תמשיך בפיתוח הצמח מתקציבי הייעור שלה.

ג. חובה לעניין בפרויקט משקיעי הון פרטי מהארץ ומחו"ל.

בתחילה פנו למשה מכנס בעל נכסים גדול ואוהד הקק"ל והוא זימן את זלמן ירושלמי להצטרף עמו כשותף בפרויקט ונרשמה חברה בשם "אגבה בע"מ". בנו של מכנס ובנו של וייץ יצאו בשנת 1954 לקניה על מנת ללמוד איך להקים את בית החרושת לסיבים. ההתלהבות אחזה בכל השותפים, תקציבים נמצאו והתחווה הייתה כי עומדים בפני פריצת דרך. השותפים החדשים לא היו ערים למתרחש בשוק העולמי והסתבר כי מכשולים רבים עמדו עדיין בדרך.

קשיים בהשגת משקיעים ובהקמת המפעל

הקשיים היו גם מבית. לדעת וייץ, מר מכנס שקע במאמץ לגדל ירקות בין שורות האגבות ולא היה פנוי מספיק לטיפול המטע. בנוסף, מחיר הירקות ירד והבצורת הכתה בזורעי החיטה. מכנס סבל הפסדים והשותפות התפרקה בשנת 1956. "המשביר המרכזי" שהתבקש לקחת חלק בשותפות מאן וגורל המשך הנטיעות לא היה ברור. בשנת 1957 טס וייץ למכסיקו וגייס משקיעים יהודים חדשים. הוקמה חברה בשם "איפקו" והיא הזמינה בגרמניה מכונות ניפוף להפרדת הסיבים. וייץ דיווח כי בספטמבר שנת 1958, בנוכחות מוזמנים וקהל רב, הודגמה לראשונה פעולת הפרדת הסיבים. המפעל הוסיף להבנות כשהוא פרוש על שטח של 50 דונם. פעולת המכונה החדשה תוארה על ידי וייץ: "עלים ירוקים בשרניים מועברים בסרט אל בין שני גלגלים מעבר מזה, וסיבים רכים לבנים יוצאים מעבר לזה". הייצור המעשי של סיבי האגבות החל רק במרס 1961.

מפעל לעיבוד אגבות בקק"ל גילת

בשנת 1963 אחר הפסדים חוזרים ונשנים, הועברה החברה לבעלות מלאה של הקק"ל ושוב החל מסע לחיפוש משקיעים או תעשיינים שיובילו את הניסוי הלאה. בשנת 1964, למרות אי הבהירות הכלכלית, עבדו במפעל 200 פועלים. בשלהי תהליך הנטיעה, היו כ-13,500 דונם אגבה בעיקר באזור גילת-אופקים וקצת באזור ערד. בשנת 1964 היו כבר נטועים 15,000 דונם. בשנת 1966 ירד מחיר הסיזל עקב כניסת חוטי הניילון לשוק. מחירו

של טון סיבי האגבה עמד באותה שנה על 700 ל"י ולא ניתן היה להחזיר את ההוצאות התפעוליות של בית החרושת. באותה שנה הוחל בפיטורי 100 עובדים פעולה שציערה מאוד את וייץ והתקבלה בביקורת במשרד החקלאות ובמחלקת ההתיישבות של הסוכנות.

הפקת מוצרי לוואי

במכון הסיבים הלאומי נערכו במקביל, ניסיונות במשך עשור והתברר כי ניתן להפיק מהאגבה סיבים בעלי איכות טובה. בשנת 1961 סיכם מחקר מטעם המכון כי ניתן לנצל את פסולת העלים (90 אחוז מהצמח) כדי להפיק: תאית לתעשיית הנייר; דונג; חומרים למזון העופות; יצור חומר גלם לתרופת קורטיזון בשם – היקוגנין; ויצור תרופות סטרואידיות והורמונים לשיווק מקומי ולייצוא. המחקר הדגיש כי פטנטים על

ייצור פריטים אלה הוצאו כבר בשבע

מדינות ולכן יש למהר ולהתחיל בייצור

מקומי. בצד מוצרים אלה נוספו

רעיונות לייצור מוצרי לוואי נוספים:

מפעל לון בדק את מיץ פסולת העלים

כתוסף לתוצרת התמרוקים; פסולת

העלים בשם "בגאסו" סופקה לחסידות

"באבוב" שהכינה מזרונים ללא חשש

שעטנו עבור הציבור החרדי. נבדקה

אפשרות ייצור קומפוסט מהפסולת,

הקמת מפעל למוגבלים בבאר שבע

שייצר ליפות (ספוגים) וניצול תפירת

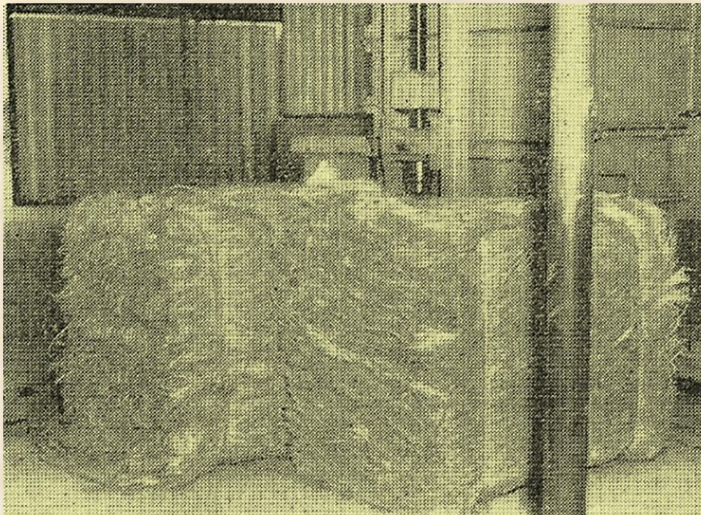
האגבה לצורך הקמת גדרות נאות

בחניוני הקק"ל. התחושה שנוצרה אצל

וייץ ומובילי הרעיון הייתה כי יישום

רעיונות אלה יגרמו לניצול האגבה

מבחינה תעשייתית עד תומה.

סיבי אגבה לקראת משלוח לתעשיית החבלים

הפספוס הגדול של הקק"ל

הביטחון העצמי בקק"ל לגבי הצלחת הגידול ירד. חיים גבתי, שר החקלאות הספיד את הניסיון והגידול. הוא סירב שמשרדו ימשיך להשקיע בפיתוח וכלשונו: "אמנם וייץ השקיע הרבה כסף בנושא, אבל מה לעשות? כשמקימים מדינה יש הפסדים וכאן מדובר בעוד הפסד אחד". בשלהי 1964 סירבה הקק"ל להצעת מהנדס המים שמחה בלאס לנסות ולהשקות את האגבות בשיטת הטפטוף. יתכן והייתה זו השגיאה הגדולה ביותר של וייץ והקברניטים, שכבר היו מותשים מההפסדים שהגידול נשא וממחסור במשקיעים ותעשיינים שייקחו על עצמם את המשך פיתוח הגידול. בלאס לא השתהה והציע את רעיון ההשקיה בטפטוף לקיבוץ חצרים שידע לנצל היטב הזדמנות חקלאית-מסחרית זו והקים את בית החרושת הגדול והייחודי בעולם בתחום זה. **או כפי שנהוג לומר – וכל השאר, היסטוריה..**

סוף דבר

ניתן לבחון את "פרשת האגבות" מכמה זוויות. הראשונה, כחלק מהניסיונות החקלאיים הנועזים ובדיקת אקלים עצים וצמחים למטרת ייעור הנגב – נוסה גם צמח האגבה כבר מימי המצפים בשנת 1943. השנייה, המאמץ הבלתי פוסק של הקק"ל לאקלם בנגב צמח היכול לגדול ללא מים (רק משקעים) שתכונה זו נחשבה כחשובה ביותר לגבי צמח מדברי - ולספק חמרי גלם לתעשייה מקומית (חבלים, שקי יוטה ומוצרי לוואי) ואף ולייצוא. השלישית, רצון הקק"ל והמחלקה להתיישבות שתמכה בה בשלהי שנות הארבעים לאקלם צמח ולעבדו תעשייתית תוך מתן עבודה למאות פועלים בעיירות החדשות בנגב (דימונה, אופקים, נתיבות). עוד נוסף כי וייץ ואנשיו התרשמו מצורתו הירוקה והבשרנית של צמח האגבה וחלמו על אלפי דונם כאלה בנגב היבש והצהוב שיהפך ממדבר לאזור "ירוק ושופע". למרות המאמץ שהושקע והכספים הרבים שהופנו לפרויקט נכשלה הקק"ל בניהול העסקי וחלום האגבות נגזז.

ד"ר חנינא פורת - נאמן שימור

כיתן דימונה

או מפעל שהיה לו עיר

נאמר במקומות שונים ש"ללא כיתן לא היתה דימונה".

העיר דימונה נוסדה בשנת 1955, כמקום מגורים לעובדי "מפעל האשלג" בים המלח ובמקביל הוקמה בה מעברה גדולה.

הנחת אבן הפינה דצמבר 1958

התפתחות העיר הואצה עם הקמתם של שני מפעלי טקסטיל גדולים, הגדול שבהם "כיתן".

אם בשנת 1961 חיו במקום 500 תושבים, הרי שב 1965- גרו בה 1,700 איש ובשנת 1971 23,000 תושבים. בשנת 1978 חיו בה 30,000 תושבים. קצב הגידול לא היה אפייני לזה של עיירות פיתוח אחרות ונבע בעיקר מהקמת המפעלים (כולל קריית המחקר הגרעיני).

אבן הפינה למפעל עצמו הונחה בשנת 1958 והייצור התחיל בשנת 1962. במשך

השנים התפתח וגדל המפעל ואתו הבינוי בשטח. ההתפתחות נבלמה והחלה נסיגה, כמו בכל תעשיית הטקסטיל בארץ, בגלל חוסר האפשרות להתחרות בתעשייה מקבילה בסין ובארצות אחרות בהן הייצור זול יותר משמעותית. בשלב מסוים הוקמו למפעל אגפים בירדן ובמצרים. המפעל נסגר סופית בשנת 2012.

מבני המפעל כוללים חללי ייצור ואפסון גדולים במיוחד, מספר מבנים חיצוניים הקשורים לייצור ואחסון, מתקנים טכניים חיצוניים (מגנרטור ועד למיכלי חומרים שאין להחזיקם בתוך המבנים). כמו כן, קיימים שני מבנים מנותקים מהמבנה הראשי ומהליכי הייצור: בניין כניסה ארוך, שצמוד לקצהו השער המקורי ובניין מינהלה שבו היו גם המטבח וחדר האוכל. האחרון מחובר במסדרונות לבניין המפעל. מרבית בנייני המפעל הם בני קומה אחת גבוהה, אולם תחת כל המבנה יש מרתף גדול, ששמש את מנהרות התשתית, מתקני איוורור וחדרים שונים. בין המבנים הגדולים בנויות רצועות צרות שכוללות בעיקר משרדים שונים ואלה דו קומתיות (מרצפת אולמות הייצור ועד הגג, מחולק לשני מפלסים). מאז סגירת המפעל, מושכרים חלקים שונים ממנו לפעילויות ומפעלים קטנים בשלב זה למשל, פועל במקום מפעל לייצור רשתות. השטח הפתוח הגדול שהיה מטופח וכלל גם עצים, מוזנח ומיובש מאז סגירת המפעל. תחזוקת המקום מוגבלת אולם נעשה ניסיון לתחזוקה, גם של התשתיות (כולל תחום מוגבל מאד של השטחים

הפתוחים). מלבד תוצאות של חוסר שימוש ותחזוקה של חללים כאלה ואחרים, המבנים במצב כללי טוב.

אולם מחלקת אריגה

המבנה המקורי שאורכו למעלה מ- 300 מ', בציר מזרח-מערב, חולק לאולמות גדולים במיוחד מרוכזים באגף מערבי (כשני שלישים מהאורך) שרוחבו 105 מ' ושליש מזרחי מצומצם יותר גם ברוחבו, כ- 70 מ'.

מראה כללי מצילום אוויר

את המבנים מאפיינות

חזיתות בבניית בטון

ובלוקים, כאשר בחלקן

בולטת מערכת חלונות

ריבועיים קטנים.

בתוך האולמות בולטים

במיוחד הפתרונות

ההנדסיים, הן לבניה והן

למערכות הטכניות בעיקר

למיזוג והחלפת אוויר

(מסגרות הבטון המרשימות

מהן הם מורכבים). מתחת

לבניין כולו יש קומת מרתף

שבחלקה הגדול מחולקת

לתעלות תשתית ומעברים שונים.

בולטת במיוחד בחזיתות המערבית, המזרחית וחלק מהדרומית, מערכת חלונות ריבועיים קטנים במידות 68/68 ס"מ, שנועדו להכניס אור טבעי רב ככל שאפשר, תוך החדרת קרינה מינימאלית, באמצעות הצללה הנוצרת ממסגרת החלון הבולטת ממישור הקיר.

המבנים מצטיינים במערכות מסגרות בטון מרשימות במיוחד ובקורות במפתחים גדולים.

יוצאת דופן היא מערכת פיזור וסינון אוויר שעוברת בתעלות בטון, ממוקמות מעל הקורות, שגבהן מעל 1.5 מ' ובדפנותיהן חריצים לפיזור האוויר. זה מגיע ממערכת מפוחים וקרור על בסיס מים. המפוחים וחלק ממערכות הקרור והמים נמצאים במרתפים הגדולים, שם עוברות תעלות תשתית ארוכות.

בתקופת קיומו של המפעל היו השטחים הפתוחים מטופחים וכללו גינון ועצים. מאז סגירת המפעל, בשנת 2012 לא שרד גינון, מלבד בשולי דרך הכניסה מהשער עד לבניין המנהלה ההיסטורי, באזור האנדרטה לזכר הנופלים עובדי המפעל או בניהם וכן שרדו עצים שונים.

חלל זה שימש כמטויה

מתוך סיכום והערכת האתר בסיכומו של תיק התיעוד עי האדריכל:

משמעות היסטורית - אין ספק שמדובר במתחם חשוב ביותר לתולדות דימונה ולתולדות תעשיית הטקסטיל בארץ. משמעותו התרבותית בהיסטורית לא מוטלת בספק. המפעל היה אחד הגורמים שאפשרו את הפיכת המעברה ועיירת הפיתוח לעיר. משמעות טכנולוגית והנדסית - זו קשורה בעיקר במימדי הבניין, במפתחים הגדולים במיוחד ובמערכות הטכניות, שחלקן מבוטאות באלמנטים בנויים (מרתפים ותעלות פיזור אויר, מעל הקורות). מכונות הייצור היו ללא ספק מרשימות, אולם לא היה בהן אלמנט יוצא דופן שאינו מוכר בתעשיית הטקסטיל. משמעות חברתית - כמפעל שהעסיק בשיאו למעלה מאלף מתושבי דימונה היתה לו קודם כל חשיבות כמפרנס ומעסיק. עם זאת, פעילות ענפה של אירועים חברתיים, פעילות לילדי העובדים וכד' הפכו אותו למעין 'בית' למשפחות רבות בעיר. משמעות אדריכלית - עיקרה במימדים, בעיצוב חזיתות הבטון עם החלונות הריבועיים הקטנים ובמספר אלמנטים. מבנה המינהלה הוא בעל ערך אדריכלי, אפייני ביותר לתקופת הקמתו ומזכיר מבני משרדים חשובים, כמו בנייני ההסתדרות בתל אביב. השימוש בשוברי שמש אופקיים "ברי סוליי" (רפרפות) קבועים מבטון, אלמנטים בולטים אנכיים, הינו מאפיין של בניינים כאלה בסוף שנות ה-50 וראשית ה-60.

עמוד הבטון בכניסה למפעל

אלמנט ייחודי הוא עמוד הבטון בכניסה למפעל, ששימש גם כציון דרך למגיעים אליו וגם כמיקום תרני דגלים. עיקרה של המשמעות התרבותית של המבנים היא היסטורית והנדסית: קורות ענק, תעלות פיזור אויר ייחודיות, מסגרות בטון מרשימות במיוחד ותעלות תשתית יוצאות דופן. מימדי המבנים הם כאלה שניתן למקם בהם שימושים חדשים, תוך שימור חלקי של האלמנטים המיוחדים ואתם הסיפור החשוב של המפעל.

"בימים אלה, מקודמת תכנית בנית שכונה הכוללת את מתחם כיתן דימונה. מבני כיתן דימונה המקורי, ישמשו את תושבי השכונה ותושבי דימונה בכלל למסחר, תרבות ופנאי, ספורט תעסוקה ואו, כל ייעוד שישירת את רווחת תושבי השכונה והעיר". (מדברי הסבר לתכנית מתקנון התכנית)

נערך מתיק תיעוד מתחמי
אדר' גיורא סולר

חזיתו המפורסמת של אולם הייצור המרכזי במפעל